

УДК 339.543.624:339.564

БАЛАБАНОВА Г.П.,к.філос.н., доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу
Навчально-наукового інституту Міжнародних відносин
Національного авіаційного університету**СПАЖЕВА К. Л.,**магістрант, студентка 6 курсу кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу
Навчально-наукового інституту Міжнародних відносин
Національного авіаційного університету**ПОТЕНЦІАЛ ЗОН ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ У ЗРОСТАННІ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКСПОРТУ УКРАЇНИ**

***Анотація.** У статті визначено сутність, об'єктивні передумови та специфіку дії ЗВТ та ЗВТ+ у світовому економічному просторі. Розглянуто переваги та ризики участі країни у ЗВТ. Особливу увагу приділено дослідженню динаміки, обґрунтуванню сучасних трендів розвитку експортно-імпортних операцій у межах EU, NAFTA та ASEAN. Виявлено базові тренди та проаналізовано динаміку експортно-імпортних операцій між Україною та ЄС. Представлено шляхи підвищення конкурентоспроможності експорту України у межах дії ЗВТ+.*

Ключові слова: зона вільної торгівлі (ЗВТ), зовнішня торгівля, експорт, імпорт, конкурентоспроможність, інтеграційні процеси.

Балабанова Г.П., к.філос.н., доц., доцент кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу Учебно-наукового інституту Міжнародних відносин Національного авіаційного університету
Спажева К. Л., магістрант, студентка 6 курсу кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу Учебно-наукового інституту Міжнародних відносин Національного авіаційного університету

**ПОТЕНЦИАЛ ЗОН СВОБОДНОЙ ТОРГОВЛИ В РОСТЕ
КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКСПОРТА УКРАИНЫ**

***Аннотация.** В статье определена сущность, объективные предпосылки и специфика действия ЗСТ и ЗСТ+ в мировом экономическом пространстве. Рассмотрены преимущества и риски участия страны в ЗСТ. Особое внимание уделено исследованию динамики, обоснованию современных трендов развития экспортно-импортных операций в рамках EU, NAFTA и ASEAN. Выявлены базовые тренды и проанализирована динамика экспортно-импортных операций между Украиной и ЕС. Представлены пути повышения конкурентоспособности экспорта Украины в рамках действия ЗСТ+.*

Ключевые слова: зона свободной торговли (ЗСТ), внешняя торговля, экспорт, импорт, конкурентоспособность, интеграционные процессы.

Galina P. Balabanova, PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economic Relations and Business at the Institute of International Relations of the National Aviation University
Kateryna L. Spazheva, magistrate, 6th year student of the Department of International Economic Relations and Business at the Institute of International Relations of the National Aviation University

**FREE TRADE AREAS' POTENTIAL
IN GROWTH OF COMPETITIVENESS OF UKRAINIAN EXPORT**

***Summary.** The article defines the essence, objective prerequisites and specifics of the FTA and FTA+ in the world economic space. The advantages and risks of the country's participation in the FTA are considered. Particular attention is paid to the study of dynamics, the substantiation of modern trends in the development of export-import operations within the EU, NAFTA and ASEAN. The basic trends are revealed and the dynamics of export-import transactions between Ukraine and the EU is analyzed. The ways of increasing the competitiveness of Ukraine's exports within the framework of FTA+ are presented.*

Keywords: free trade zone (FTA), foreign trade, export, import, competitiveness, integration processes.

Актуальність проблеми. Характерною рисою міжнародних економічних відносин у XXI столітті є стрімке збільшення обсягів світової торгівлі та посилення її ролі у економічному зростанні національної, регіональної та світової економіки. Кожна держава прагне максимально використати власні конкурентні переваги, зайняти конкурентні ніші та найбільш вигідні позиції у сфері міжнародного обміну товарами і послугами. Для досягнення означених цілей між державами (та їх регіональними інтеграційними об'єднаннями) укладаються угоди про участь у зонах вільної торгівлі (ЗВТ), або ж – поглиблених зонах вільної торгівлі (ЗВТ+), що сприяє лібералізації торгівлі та налагодженню між країнами, інтеграційними об'єднаннями країн

тісних торговельно-економічних зв'язків. Дослідження ролі ЗВТ у розвитку світової торгівлі, її впливу на конкурентоспроможність національного експорту є надзвичайно актуальним питанням для України. Україна – держава з потужною ресурсною базою та вагомим експортним потенціалом. Участь України у ЗВТ не суперечить умовам членства нашої країни у СОТ, надає поштовх щодо активізації зовнішньої торгівлі, відкриває нові ринки збуту, спрощує умови ведення експортно-імпортних операцій. Така постановка питання підтверджує актуальність проблематики даної статті – дослідити потенціал ЗВТ у зростанні конкурентоспроможності експорту України. Зазначимо, що така постановка питання має не тільки теоретичне, але й вагомим практичне значення.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичні основи вивчення зон вільної торгівлі закладені в працях таких іноземних вчених як С. Байер (S. Baier), Дж. Бергстранд (J. Bergstrand), Р.Е. Болдуїн (R.E. Baldwin) [1; 2]. Серед вітчизняних авторів, які присвятили наукові праці тематиці зон вільної торгівлі, їх сутності, дослідженню позитивних ефектів та економічному змісту, слід назвати таких, як О.І. Шнирков, А.С. Філіпенко, А.П. Румянцев, С.О. Біла, І.В. Амеліна, В.І. Муравйов та ін. [3; 4; 5]. Незважаючи на значну кількість публікацій з означеної проблематики, роль та вплив зон вільної торгівлі на зростання конкурентоспроможності експорту країни потребує більш докладного дослідження.

Метою статті є дослідження потенціалу зон вільної торгівлі у зростанні конкурентоспроможності експорту України.

Для досягнення мети, у статті сформульовані та розглядаються наступні завдання:

- дослідити сутність, об'єктивні передумови та специфіку дії ЗВТ та ЗВТ+ у світовому економічному просторі;
- визначити переваги та ризики участі країни у ЗВТ;
- проаналізувати динаміку та виявити сучасні тренди розвитку експортно-імпортних операцій у межах EU, NAFTA та ASEAN;
- виявити сучасні тренди та динаміку експортно-імпортних операцій між Україною та ЄС, обґрунтувати шляхи підвищення конкурентоспроможності експорту України у межах дії ЗВТ+.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу функціонування зон вільної торгівлі у світі та їх впливу на конкурентоспроможність експорту доцільно розібратися із сутнісними характеристиками поняття «зона вільної торгівлі» (ЗВТ): дослідити зміст поняття, визначити передумови і мету створення ЗВТ, а також виокремити позитивні та негативні наслідки функціонування зон вільної торгівлі.

У економічній науці існує багато підходів щодо визначення наукової категорії «зона вільної торгівлі». Так А.І. Амеліна розглядає ЗВТ як форму економічної інтеграції. Автор зазначає, що у межах ЗВТ відмінюються торговельні обмеження між країнами-учасницями інтеграційного об'єднання і, передусім, знижуються або усуваються митні податі [5]. О.І. Шнирков, А.С. Філіпенко, А.П. Румянцев характеризують ЗВТ як угоду між країнами про усунення всіх тарифних і кількісних обмежень на взаємну торгівлю. Водночас, вчені зазначають, що кожна країна у ЗВТ може зберегти власний тариф та інші види регуляції зовнішньої торгівлі з третіми країнами [3]. Відповідно до статті XXIV ГАТТ СОТ під зоною вільної торгівлі слід розуміти групу з двох (чи більше) митних територій, на яких мита та інші обмежувальні засоби регулювання зовнішньої торгівлі скасовуються відносно основної частини торгівлі між складовими територіями стосовно товарів, які походять із таких територій [6]. Узагальнене визначення ЗВТ може бути наступним: ЗВТ представляє собою об'єднання двох (або більшої кількості) держав, яке передбачає укладання інтеграційної угоди щодо усунення або зменшення тарифних та нетарифних обмежень у взаємній зовнішній торгівлі задля реалізації національних та спільних економічних інтересів країн – учасниць ЗВТ. Метою створення зон вільної торгівлі є розвиток торговельної взаємодії, стимулювання виробництва та реалізація економічного потенціалу країн-учасниць, а також поглиблення інтеграційних процесів, політичне зближення та досягнення соціально-економічного розвитку країн, зростання добробуту їх населення.

У світовій практиці розрізняють традиційну «зону вільної торгівлі» – «ЗВТ» та «зону вільної торгівлі поглиблену» – так звану «ЗВТ+».

Традиційна ЗВТ представляє собою угруповання з двох або кількох митних територій, які скасували тарифні обмеження та інші обмежувальні заходи на значні обсяги торгівлі товарами з цих територій. Водночас, у межах дії ЗВТ допускаються певні виключення з режиму вільної торгівлі так званих «чутливих» товарів, відповідно до принципів Світової організації торгівлі. Зокрема, йдеться про сировину для виробництва товарів, що становлять основну статтю експорту. Наприклад – насіння соняшника для виробництва соняшникової олії, металобрухт – як сировину для металургійної промисловості. На такі «чутливі» товари можуть бути введені особливі, підвищені мита – зокрема, на час дії перехідного періоду до «повного відкриття національних ринків».

ЗВТ+ представляє собою особливу угоду, що включає не лише торгівлю товарами, але й послугами; передбачає доступ іноземних фірм до ринків національних державних закупівель (що фінансуються з державного бюджету та бюджетів усіх рівнів), ставить за мету досягнення всебічної лібералізації режимів іноземного інвестування. ЗВТ+ передбачає запровадження нових правил щодо окремих аспектів конкурентної політики, у тому числі – щодо надання державної допомоги національним суб'єктам господарювання. Також дія ЗВТ+ ґрунтується на застосуванні сучасних норм і правил захисту прав інтелектуальної власності. Відповідно, режим ЗВТ+ сприяє більшому ступеню інтеграції та інституційного зближення країн – учасниць, ніж режим ЗВТ.

Рушійними факторами створення ЗВТ (як і ЗВТ+) є географічна, соціально-економічна і політико-історична близькість країн, наявність спільної/суміжної транспортної та телекомунікаційної інфраструктури, прагнення посилити інтеграційні процеси між країнами/угрупованнями країн. Натомість, країни, що залишаються за межами ЗВТ, здебільшого відчувають певні труднощі щодо торговельних взаємовідносин із країнами, які є членами ЗВТ. Наслідки формування ЗВТ для економік країн-учасниць можуть бути як позитивними, так і негативними. Серед позитивних аспектів створення ЗВТ для держав-учасниць слід відзначити наступні: зростання спеціалізації національного виробництва на експорті певного виду товарів, розширення ринків збуту, що веде до зниження трансакційних витрат, сприяє підвищенню продуктивності праці, збільшенню обсягів внутрішнього виробництва товарів та послуг; підвищення ефективності використання ресурсів країнами-учасницями ЗВТ; виникнення потужних стимулів до впровадження країнами-учасницями інноваційних маркетингових стратегій, новацій у збуті та обслуговуванні споживачів, залучення потенціалу розширення номенклатури товарів і послуг національного виробництва; отримання експортного виторгу у твердій валюті, що сприяє стабільному фіскальному поповненню державного бюджету тощо. В цілому, розвиток зовнішньої торгівлі, зростання чистого експорту стабілізує платіжний баланс, сприяє зростанню ВВП та економічному зростанню національної економіки країни.

Поряд із позитивними наслідками, існують і негативні наслідки від участі країни у ЗВТ. Негативні наслідки обумовлені тим, що національна економіка однієї з країн-учасниць ЗВТ може бути більш слабкою, нерозвиненою, спеціалізуватися на виробництві та експорті сировини, напівфабрикатів, товарів з низьким вмістом доданої вартості. Для таких країн участь у ЗВТ може обернутися негативним торговельним балансом, розвитком структурного безробіття, занепадом та банкрутством підприємств тих галузей, продукція яких не витримає конкуренції з імпортом. Від'ємний платіжний баланс, у свою чергу, загострює проблему зростання зовнішньої заборгованості країни, спонукає її нарощувати державний борг, у т.ч. брати кредити у МВФ та інших міжнародних фінансових організаціях. Отже, участі країни у ЗВТ повинно передавати детальне та неупереджене обґрунтування, з визначенням переваг та ризиків цього процесу для національної економіки [5].

В умовах посиленої міжнародної конкуренції та новітніх викликів економічної інтеграції зони вільної торгівлі набувають дедалі більшого значення у сфері міжнародної торгівлі. Доказом є те, що станом на 2017 р. не залишилося жодної країни-учасниці СОТ, яка б не брала участь у регіональних торговельних угодах [7]. Найбільші за обсягом зовнішньої торгівлі й потенціалом економічного зростання ЗВТ представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Зони вільної торгівлі світу*

Форма та назва	Назва, рік створення	Країни-учасниці	
ЗВТ	NAFTA	Північноамериканська зона вільної торгівлі (НАФТА), 1988	Канада, США, Мексика
	ASEAN	Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), 1967	Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Таїланд й Філіппіни, Бруней, В'єтнам, Лаосі М'янма, Камбоджа
	CIS	Співдружність Незалежних Держав (СНД), 1991	Азербайджан, Вірменія, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Україна (як представник)
Спільний ринок	Andean Community	Андська група, 1969	Болівія, Колумбія, Еквадор, Перу, Венесуела
	COMESA	Економічне співтовариство країн Східної та Південної Африки (КОМЕСА), 1993	Бурунді, Конго, Джибуті, Замбія, Зімбабве, Єгипет, Кенія, Коморські Острови, Лівія, Маврикій, Мадагаскар, Малаві, Руанда, Свазіленд, Сейшельські Острови, Судан, Уганда, Еритрея, Ефіопія
	MERCOSUR	Загальний ринок Південного конуса (МЕРКОСУР), 1991	Аргентина, Бразилія, Уругвай, Парагвай, Венесуела
Економічний союз	ECOWAS	Економічне співтовариство країн Західної Африки (ЕКОВАС), 1994	Бенін, Буркіна-Фасо, Кот-д'Івуар, Малі, Нігерія, Сенегал, Того, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кабо-Верде, Ліберія, Нігер, С'єрра-Леоне
	SADC	Спілка розвитку Півдня Африки (САДК), 1973	Ангола, Ботсвана, Лесото, Малаві, Мозамбік, Намібія, Свазіленд, Танзанія, Замбія, Зімбабве, ПАР, Мавританія
	EU	Європейський союз (ЄС), 1993 (Маастрихтська угода)	28 країн-членів ЄС та країни, що підписали ЗВТ (ЗВТ+) з ЄС, у т.ч. Україна, Грузія, Молдова
	ECCAS	Економічне співтовариство країн Центральної Африки (ЕКОЦАС), 1994	Камерун, Чад, Екваторіальна Гвінея, Конго, Габон

* станом на кінець 2016 р.

Джерело: розроблено авторами за даними [7].

Варто відзначити, що залежно від етапу економічної інтеграції ЗВТ може трансформуватися у «спільний ринок» з наступним перетворенням у «економічний союз». Так, спільний ринок країн – це ЗВТ зі значно зниженими або повністю відсутніми адміністративними, інституційними обмеженнями на свободу пересування всіх факторів виробництва, включаючи вільне переміщення товарів, робочої сили, капіталів, доходів, інвестицій тощо. Участь країн у ЗВТ створює передумови для посилення взаємної координації країнами їх економічної політики (особливо, стосовно нарощування експорту-імпорту), сприяння розвитку

підприємництва та вільної торгівлі. Економічний союз поєднує у собі як ознаки митного союзу (йдеться про базові засади існування ЗВТ із визначеними, загальноприйнятими для всіх країн-членів ЗВТ митними тарифами, що застосовуються до третіх країн, які не є учасниками ЗВТ), так і ознаки спільного ринку.

Місце ЗВТ у сучасних світових торговельних процесах можна дослідити шляхом аналізу динаміки, темпів приросту та частки ЗВТ у міжнародній торгівлі. Станом на 2016 р. найактивніше розвивалися такі ЗВТ: EU, NAFTA, ASEAN. У динаміці 2006 – 2016 рр. ці ЗВТ демонструють подібні тенденції розвитку зовнішньої торгівлі: чутливість до світової фінансової кризи 2008 – 2009 рр. та відносне зниження активності зовнішньої торгівлі починаючи з 2014 р. (рис. 1).

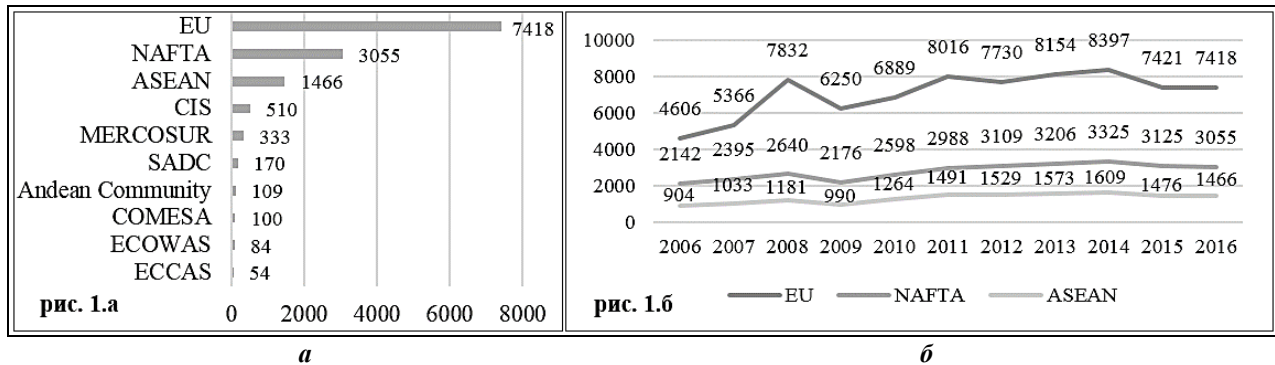

Рис. 1. Експорт товарів і послуг у ЗВТ: а – обсяги 2016 р.; б – динаміка зовнішньої торгівлі 2006-2016 рр. (млрд дол. США)

Джерело: розроблено авторами за даними [7].

Спад торговельної активності ЗВТ, починаючи з 2014 року і до нинішнього періоду (осінь 2017 р.), спричинений загальносвітовою тенденцією скорочення обсягів міжнародної торгівлі. Серед причин – дія різноспрямованих факторів: хаотичні коливання обмінних валютних курсів та цін на світових ринках сировинних товарів; запровадження торговельних санкцій та розгортання локальних «торговельних війн»; уповільнення темпів економічного зростання Китаю та інших країн світу; «сланцева революція» у США та «цінові гойдалки» на ринках паливно-енергетичних ресурсів (перш за все нафти та природного газу); суперечливі заходи щодо стабілізації грошово-кредитної політики у країнах – лідерах світового економічного розвитку; запровадження у деяких розвинених країнах світу заходів «неопротекціоністського» спрямування щодо розвитку зовнішньої торгівлі тощо. Натомість, якщо у вартісному вимірі спостерігається зниження зовнішньоторговельної активності, то у фізичних обсягах – прослідковується зростання експортно-імпортних операцій. Так, у 2016 р. експорт товарів і послуг у поточних цінах становив 20,8 трлн дол. США проти 21,24 трлн дол. США у 2015 р., а у цінах 2010 р. – 23,5 трлн дол. США проти 22,9 трлн дол. США у 2015 р. [8]. Такі розбіжності підсилюються «валютними війнами» і посиленням тенденцій штучного зниження курсу національної валюти для стимулювання експортних операцій. Серед світових ЗВТ найбільш стійким до тенденції зниження зовнішньоторговельної активності виявився Європейський Союз, а найбільш уразливою – Співдружність Незалежних Держав (СНД, CIS) (дивись рисунок 2).

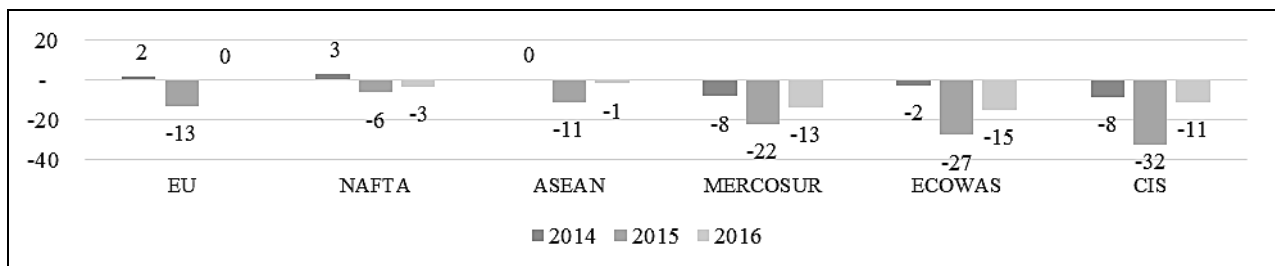

Рис. 2. Темпи приросту (падіння) зовнішньої торгівлі товарами/послугами у вартісному вимірі у ЗВТ світу (2014-2016 рр., у відсотках %)

Джерело: складено авторами за даними [7].

Найбільш стабільну динаміку щодо розвитку зовнішньої торгівлі демонструють такі ЗВТ як EU, NAFTA та ASEAN. Так, сумарна питома вага EU, NAFTA та ASEAN у світовій торгівлі становить 58 % (у т.ч. 56 % експорту і 60 % імпорту). ВВП країн-учасниць даних ЗВТ становить 53 % світового ВВП. Про глибокий рівень виробничої інтеграції у межах досліджуваних об'єднань свідчить високий показник торгівлі між країнами-членами ЗВТ: у ЄС цей показник досягає 63 % [7] (рис. 3).

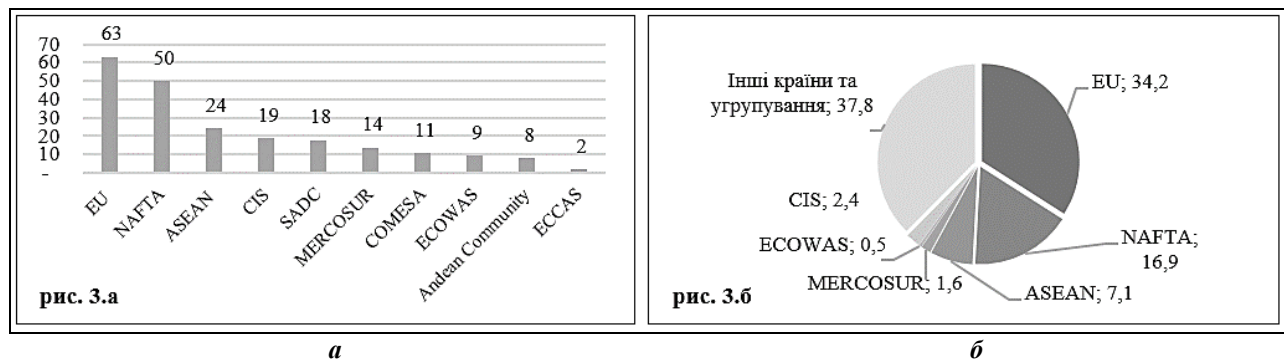

Рис. 3. Частка експорту між країнами-членами ЗВТ у загальному обсязі експорту 2016 р. (а); частка ЗВТ у світовій торгівлі (б), у відсотках (%)

Джерело: розроблено авторами за даними [7].

На фоні світових процесів розвитку міжнародної торгівлі Україна як держава з потужним експортним потенціалом і учасник економічної глобалізації за роки незалежності уклала 16 угод про вільну торгівлю, які залучають до цих процесів 45 країн світу (табл. 2).

Таблиця 2

Угоди про ЗВТ України з країнами світу

Країна / група країн	Набуття чинності	Ринок, осіб	Частка у експорті / імпорті України, %	Сфера			
				Торгівля товарами	Торгівля послугами	Державні закупівлі	Економічна інтеграція
Грузія	04.06.1996	4,5 млн	1 / 0,2	+			
Македонія	05.07.2001	2,1 млн	0,06 / 0,03	+			
САВТ	01.06.2012	13 млн	1,8 / 3,2	+	+	+	
СНД	20.09.2012	283 млн	21,6 / 20,7	+			
Чорногорія	01.01.2013	0,62 млн	0,01 / 0,02	+	+		
ЄС	01.01.2016, повна ратифікація – 01.09.2017	512 млн	35,1 / 43,9	+	+	+	+
Канада	01.08.2017	35 млн	0,2 / 0,6	+		+	

Джерело: розроблено авторами за даними [9; 10].

Найбільш поглиблена та широка зона вільної торгівлі була укладена між Україною та Європейським Союзом: «Поглиблена та всеосяжна угода про вільну торгівлю з ЄС», ЗВТ+ [10]. Офіційно ЗВТ+ набрала чинності з 1 вересня 2017 р., однак, фактично вона застосовується у повному обсязі з 1 січня 2016 р. Угода ЗВТ+ між Україною та ЄС поєднує як торгівлю товарами, так і торгівлю послугами, державні закупівлі, а також поступове приведення законодавчої бази України до європейських стандартів якості, безпеки, дотримання та захисту прав інтелектуальної власності та ін. Виконання означених вище вимог, структурна перебудова національного виробництва України відповідно до європейських норм, правил діяльності та стандартів сприяє євроінтеграційним процесам, прискорює інтеграцію України до економічного простору ЄС.

За підсумками 2016 р. угода про ЗВТ+ призвела до збільшення інтенсивності торговельних операцій України з ЄС. Так, за 2016 р. у порівнянні з 2015 роком експорт товарів з України до ЄС зріс на 3,2 %, а імпорт з ЄС до України збільшився на 8,2 %. Серед товарів, які визначали приріст експорту товарів з України до ЄС, у першу чергу, слід назвати продукцію агропромислового комплексу та харчової промисловості (30,5 % від загального обсягу експорту української товарної продукції до ЄС), чорні метали (19,9 %), електричні та механічні машини (14,7 %), мінеральні продукти (10,8 %) [9]. Постачання соняшникової олії з України на ринки країн ЄС збільшились у кілька разів та забезпечили лівову частку загального приросту експорту товарів з України до ЄС через підвищення попиту європейських виробників жирових продуктів (маргарин, майонез) на сиру олію через зниження цін на неї, а також зміну формату постачання рафінованої олії, яку Україна стала частіше пропонувати готовою до споживання – фасованою у пляшки під брендами локальних торгових мереж. Також позитивний вплив на збільшення обсягів українського експорту на європейський ринок мав приріст експорту товарів машинобудування, зокрема – автомобільних запчастин, виробництво яких активно розвивається на підприємствах, розташованих на території Західної України. Ще одним чинником зростання експорту з України до ЄС стало постачання деревини та виробів з неї. Серед товарів АПК та харчової промисловості найбільша частка українського експорту до ЄС припадала на зернові культури – 31,0 % від загального обсягу експорту товарів АПК (у т.ч. кукурудза – 24,8 %, пшениця – 4,7 %), жири та олії тваринного або рослинного походження – 29,2 % (олія соняшникова – 26,1%), насіння і плоди олійних рослин – 14,7 % [9] (рис. 4).

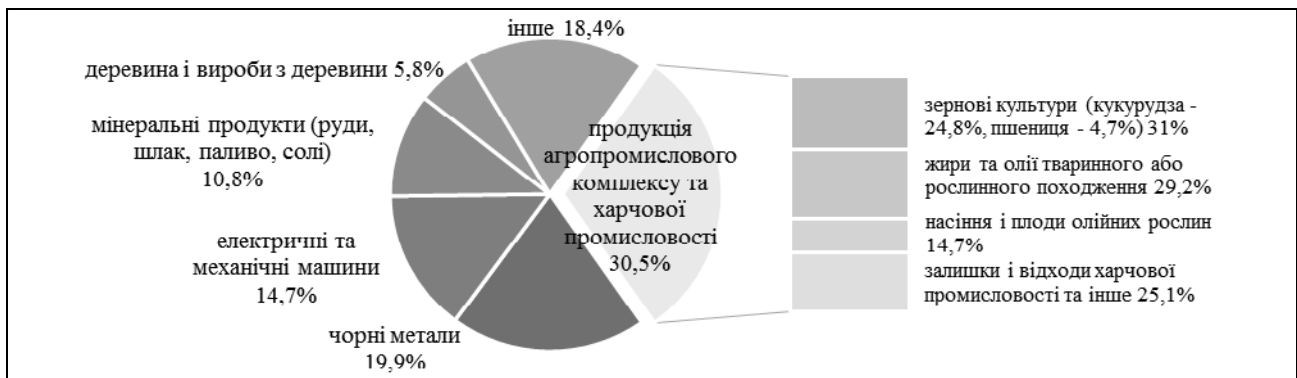

Рис. 4. Товарна структура експорту України до ЄС (2016 р.)

Джерело: розроблено авторами за даними [9].

У сфері імпорту до України з країн ЄС електричні машини становили 21,1 % від загального обсягу імпортного постачання; продукція хімічної промисловості – 17,8 %, мінеральні продукти – 15,2 %, товари АПК та харчової промисловості – 10,0 %. Серед мінеральних продуктів найбільша частка імпорту з ЄС припадала на газ природний – 58,9 % [9].

У 2016 р. обсяги експорту послуг з України до країн ЄС становили 3004,9 млн дол. США і збільшилися, у порівнянні з 2015 р., на 2,6 %; імпорту послуг до України з ЄС – зменшився на 11,9 % (порівняно з аналогічними показниками 2015 року). Коефіцієнт покриття експортом імпорту у зовнішній торгівлі послугами Україна – ЄС склав 1,24 (у 2015 р. – 1,06). Зокрема, найбільше на це вплинула позитивна динаміка експорту з України на ринки ЄС окремих видів послуг: з переробки матеріальних ресурсів, транспортно-транзитних послуг, послуг у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги тощо. Питома вага країн ЄС у загальному обсязі експорту послуг України становила 30,5 %, імпорту – 45,5 % (у 2015 р. – 30,1 % та 49,8 % відповідно) [9].

Про вагомий вплив ЗВТ+ на збільшення експорту товарів/послуг з України до ЄС свідчить і рівень використання квот. Так, за 2016 р. Україна повністю вичерпала квоти на безмитний експорт по 11 групам товарів (у т.ч. мед натуральний, крупи та борошно, цукор, перероблені томати, яблучні та виноградні соки, пшениця, кукурудза, овес та ін.). Для порівняння, у 2015 р. Україна повністю вичерпала квоти на безмитний експорт до ЄС лише по 8 групам товарів, у 2014 р. – по 6 групам товарів [10].

Позитивна динаміка зростання експорту та переваги від участі країни у ЗВТ актуалізують це питання для України. Станом на осінь 2017 р. Україна підписала угоду про вільну торгівлю з Канадою, яка передбачає торгівлю товарами та державні закупівлі; з Грузією – торгівля товарами; Македонією – торгівля товарами; Чорногорією – торгівля товарами та послугами; з країнами Європейської асоціації вільної торгівлі – ЄАВТ (Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія, Швейцарія), а також з країнами Співдружності незалежних держав – СНД. З 1 січня 2016 р. Росія в односторонньому порядку відмовилася виконувати свої зобов'язання в рамках цієї угоди. На стадії переговорів (станом на жовтень 2017 р.) знаходяться питання про підписання угоди про ЗВТ між Україною та Туреччиною, Україною та Ізраїлем.

Окрім двосторонніх торговельних угод, підписаних Україною, вітчизняні експортери певних груп та найменувань товарів можуть отримувати переваги від безмитного доступу до ринків Канади, ЄС, Японії, США відповідно до Генералізованої системи преференцій (Generalized System of Preferences, GSP). Генералізована система преференцій має на меті сприяти економічному розвитку країн, що розвиваються, надаючи їм преференційний доступ до ринків розвинутих країн світу. Так, Генеральна система преференцій США передбачає безмитний експорт близько 5000 видів товарів [10].

У цілому, слід зазначити, що у XXI столітті процеси економічної глобалізації визначають нові умови здійснення країнами зовнішньоекономічної діяльності, в яких зони вільної торгівлі є рушійною силою розвитку зовнішньоторговельних операцій. ЗВТ несуть у собі як позитивні, так і негативні аспекти розвитку, але так чи інакше виступають потужним інструментом активізації зовнішньої торгівлі. ЄС, НАФТА, АСЕАН на сьогодні є результативними та найактивнішими торговельними угрупованнями й отримують реальні вигоди від зовнішньоторговельної взаємодії між країнами-учасниками ЗВТ. Щодо України, то вітчизняна економіка робить позитивні кроки у напрямку євроінтеграції – відбувається поступове зближення із найбільшою ЗВТ у світі – EU, урізноманітнюються та диверсифікуються потоки та напрямки розвитку зовнішньої торгівлі. Водночас, для України існує низка проблем, що перешкоджає підвищенню експортної конкурентоспроможності, а саме: сировинна спеціалізація українського експорту, низька питома вага доданої вартості у виробленій українській продукції, невідповідність національного виробництва високим міжнародним стандартам якості, безпеки, технологічності та інноваційності. Усвідомлення цих проблем визначає вектор їх усунення шляхом здійснення в Україні системних структурних реформ.

Висновки. Аналізуючи потенціал зон вільної торгівлі у зростанні конкурентоспроможності експорту України слід визначити наступні пріоритети:

– кожна угода про ЗВТ, підписана Україною, має положення про шляхи здійснення торгівлі товарами: зниження ввізних мит до нульових ставок відразу після набуття угодою чинності; поступова відмова від імпорتنих мит протягом перехідного періоду; відсутність зниження ввізних мит або тарифних квот, що відкриває ринки країн-членів ЗВТ та сприяє нарощуванню експорту;

– ЗВТ України з ЄС, державами-членами ЄАВТ, Чорногорією містять положення про лібералізацію торгівлі послугами, а також спеціальні умови щодо секторів особливого значення, таких як фінансові та телекомунікаційні послуги. Такі положення ґрунтуються на Генеральній угоді про торгівлю послугами (ГАТС) СОТ і зазвичай доповнюються посиленням доступом до ринку та недискримінаційними зобов'язаннями. Україна має потужний потенціал щодо розвитку послуг (транспортно-транзитних, інформаційних та ін.), що сприяє зростанню його експорту;

– важливе місце серед умов ЗВТ посідають правила визначення країни походження товару. Щоб користуватися пільговими тарифами для імпортера в країні-партнері ЗВТ, український експортер має підтвердити, що товари відповідають правилам, викладеним у ЗВТ. Залежно від місця призначення, експортер повинен детально ознайомитися з правилами визначення походження товару в конкретній країні та підготувати відповідні документи (наприклад, декларації про походження або сертифікати). Дотримання таких вимог в Україні сприятиме захисту прав інтелектуальної власності та цивілізованому розвитку зовнішньої торгівлі;

– в деяких українських угодах про ЗВТ сторони підтверджують права та обов'язки щодо санітарних та фітосанітарних заходів, а також технічних регламентів, стандартів та оцінки якості, викладених в Угоді СОТ про застосування санітарних та фітосанітарних заходів (Угода про СФЗ) та Угоді СОТ про технічні бар'єри у торгівлі (Угода про ТБТ). Поглиблена та всеосяжна угода про вільну торгівлю з ЄС вимагає, щоб протягом 7 років з моменту набуття чинності українські виробники прийняли стандарти ЄС. Заходи з безпеки продукції сільського господарства та харчових продуктів будуть поступово відповідати стандартам ЄС, а продукти, сертифіковані в Україні, будуть рівноправними на єдиному ринку ЄС. Цей важливий аспект ЗВТ+ України з ЄС створює можливості для залучення до України іноземних інвесторів, тому що українські підприємства потребують інвестицій у модернізацію та стандартизацію, а також сприяють зниженню бізнес-ризиків;

– у деяких ЗВТ встановлюються правові рамки, які підтримують лібералізацію та залучення інвестицій. Станом на жовтень 2017 р. Україна уклала 74 двосторонні інвестиційні угоди, які спрямовані на заохочення та захист інвестицій громадян та підприємств Сторін на території країни-партнера, надають гарантії щодо передачі прибутку, дивідендів та інших поточних доходів, а також – гарантії компенсації у випадку експропріації. Україна також підписала 61 договір про уникнення подвійного оподаткування, спрямовані на усунення подвійної сплати податків громадянами та підприємствами та створення належного економічного середовища для залучення капіталу між сторонами угоди ЗВТ. Такі дії сприятимуть зниженню трансакційних витрат експортерів – суб'єктів господарювання, позитивно вплинуть на конкурентоспроможність експорту;

– у сфері державних закупівель ЗВТ з Канадою, Європейським Союзом та країнами-членами ЄАВТ включають зобов'язання щодо доступу до ринків державних закупівель країни-партнера на основі взаємності, недискримінації та прозорості. Такі положення сприятимуть подоланню/ліквідації в Україні корупційних схем, пов'язаних з тендерними закупівлями товарів та послуг для органів державної влади, що позитивно позначиться на інвестиційному та правовому іміджі України;

– деякі з угод про ЗВТ, укладені Україною, передбачають високі стандарти захисту прав інтелектуальної власності, включаючи заходи щодо забезпечення виконання таких прав проти порушень, підробки та піратства. Положення про інтелектуальну власність ґрунтуються на принципах національного режиму та режиму найбільшого сприяння, як це передбачено Угодою СОТ про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS). Дотримання Україною прав інтелектуальної власності відкриває нові можливості щодо розвитку інновацій та переходу до інноваційно-інвестиційної моделі економічного зростання, а у кінцевому підсумку – до зростання експорту інноваційної продукції;

– інституційна складова ЗВТ представлена тим, що у межах ЗВТ створюються спільні органи («комітети», «підкомітети»), що складаються з представників сторін для контролю за впровадженням та подальшим розвитком кожної ЗВТ. В рамках ЗВТ+ з ЄС Україною було створено Комітет з питань асоціації у справах торгівлі, а також чотири підкомітети. Робота комітетів у рамках ЗВТ сприяє координації дій, розробці та впровадженню спільної торговельної політики, що позитивно позначається на інтеграційних процесах країн – учасників ЗВТ.

Узагальнюючи все викладене вище, слід визначити потенціал ЗВТ щодо зростання конкурентоспроможності експорту України:

– зони вільної торгівлі здешевлюють та пришвидшують торгівлю, що дозволяє Україні експортувати більше товарів і послуг за більш конкурентними цінами без мита або за зниженими митними ставками;

– укладення угод про ЗВТ посилює зовнішньоекономічні зв'язки, що для України є корисним у процесі євроінтеграції та диверсифікації векторів зовнішньої торгівлі;

– ЗВТ створюють більш передбачуване інституційно-політичне середовище, що позитивно впливає на інвестиційні процеси, сприяє захисту прав інтелектуальної власності та розвитку конкуренції;

– ЗВТ сприяють зростанню продуктивності праці, розширюють доступ українських товаровиробників до ресурсів, інвестицій, нових технологій та інновацій, що позитивно позначається на зростанні конкурентоспроможності експортної продукції;

– участь України у ЗВТ активізує структурні реформи, зокрема – формує виклики щодо переорієнтації національного виробництва на випуск готової інноваційної та високотехнологічної продукції, збільшення випуску експортної продукції з високим вмістом доданої вартості.

Список використаних джерел

1. Baier S.L., Bergstrand J.H., Egger P. And P.A. McLaughlin. Do economic integration agreements actually work? Issues in understanding the causes and consequences of the growth of regionalism / S.L. Baier. World Economy. – Vol. 31(4). – 2008. – P. 461-497.
2. Baldwin, Richard, and James Harrigan. 2011. «Zeros, Quality, and Space: Trade Theory and Trade Evidence». American Economic Journal: Microeconomics, 3(2): 60-88.
3. Зони вільної торгівлі на початку XXI століття : монографія / О. І. Шнирков, А.С. Філіпенко, А. П. Румянцев та ін. ; за ред. О. І. Шниркова, В. І. Муравйова. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. – 399 с.
4. Біла С.О. Сучасні тренди розвитку зовнішньоторговельних відносин та ризики «неопротекціонізму» // Стратегія розвитку України. – Науковий журнал. – 2017. – № 1. – С.11 – 16.
5. Міжнародні економічні відносини : [навч. посіб.] / [І.В. Амеліна, Т.Л. Попова, С.В. Владимиров]. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 256 с. – С. 182-188.
6. Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ 1947). // Офіційний вісник України. – 2010. – № 84. – С. 562.
7. World Trade Statistical Review 2017 [Електронний ресурс] // СОТ. – 2017. – Режим доступу: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2017_e/wts17_toc_e.htm
8. Офіційний сайт Світового банку. Індикатори світового розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://databank.worldbank.org/>.
9. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Зовнішньоекономічна діяльність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
10. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>